Univerzitetska misao - časopis za nauku, kulturu i umjetnost [ISSN: 1451-3870]

Vol. 1, str. 1-22, 2020 god., web lokacija gde se nalazi rad: <http://um.uninp.edu.rs>

Tematska oblast u koju se svrstava rad: Društvene i humanističke nauke / podoblast: Sociologija

Datum prijema rada: 10.11.2020.

Datum prihvatanja rada: 28.12.2020.

UDK: 316.728:159.922.075-053.8

doi: 10.5937/univmis2019001S

159.954/.955.075-053.8

Originalan naučni rad

POVEZANOST VREMENSKIH PERSPEKTIVA, SOCIODEMOGRAFSKIH VARIJABLI I ZADOVOLJSTVA ŽIVOTOM

Ana Slavković

Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija

Zorana Đinđića 2

psihologija.ana@gmail.com

Apstrakt

Problem ovog istraživanja je ispitivanje odnosa dominantnih vremenskih perspektiva i sociodemografskih varijabli, s jedne strane, i nivoa zadovoljstva životom, s druge strane, a cilj je da ispitamo mogućnost uspešnog predviđanja zadovoljstva životom u zavisnosti od šest dimenzija vremenske orijentacije (pozitivna prošlost, negativna prošlost, hedonistička sadašnjost, fatalistička sadašnjost, pozitivna budućnost, negativna budućnost), pola, uzrasta i socioekonomskog statusa. Uzorak je obuhvatio 136 ispitanika uzrasta od 18 do 60 godina ($M=32$). Dimenzije vremenske perspektive su operacionalizovane skraćenom verzijom Zimbardovog upitnika sa 18 ajtema, konstrukt zadovoljstva životom skalom koja meri istoimenu varijablu, čiji su autori Diener i saradnici (1985). Pretpostavljenim modelom koji uključuje šest dimenzija vremenske perspektive, pol, uzrast i socioekonomski status, moguće je objasniti 36% varijanse zadovoljstva životom. Od nabrojanih prediktora, socioekonomski status, pol, negativna orijentacija prema prošlosti, fatalistička orijentacija prema sadašnjosti i negativna orijentacija prema budućnosti značajno doprinose objašnjenju varijanse zadovoljstva životom. Negativni aspekti vremenske orijentacije su (prema rezultatima istraživanja) bolji prediktori zadovoljstva životom od pozitivnih, jer podrazumevaju depresivnu poziciju, robovanje neuspesima i frustraciji, beskrajno recikliranje loše prošlosti, doživljaj sebe kao pasivnog aktera koji je nemoćan da bilo šta promeni, uverenje da su igre unapred nameštene i da su mogući samo negativni ishodi, što vodi pojačavanju maladaptivnih obrazaca mišljenja i ponašanja i povlačenju iz životnih borbi. Ishod je neuspeh i nezadovoljstvo životom, što pojačava depresivne ruminacije i vodi još negativnijem sagledavanju sebe, vlastitog iskustva i eventualnih šansi u budućnosti.

Ključne reči: vremenske perspektive, zadovoljstvo životom, socioekonomski status, pol, uzrast.

RELATIONSHIP BETWEEN TIME PERSPECTIVES, SOCIOEDOGRAPHIC VARIABLES AND LIFE SATISFACTION

Abstrakt

The problem of this research is to examine the relationship between dominant time perspectives, sociodemographic variables and life satisfaction. The aim of this research is to examine the possibility of successfully predicting life satisfaction by six dimensions of time orientation (positive past, negative past, hedonistic present, fatalistic present, positive future, negative future), gender, age and socioeconomic status. The sample included 136 respondents aged 18 to 60 years. The dimensions of the time perspective were operationalised by short version of Zimbardo's 18-item questionnaire. The construct of life satisfaction is operationalised by a scale whose authors are Diener et al. (1985). The assumed model, which includes six dimensions of time perspective, gender, age, and socioeconomic status, can explain 36% of the variance in life satisfaction. According to the results of the research, socioeconomic status, negative orientation towards the past, gender, fatalistic orientation towards the present and negative orientation towards future significantly contribute to the explanation of the variance of life satisfaction. Negative aspects of time orientation are (according to the research results) better predictors of life satisfaction than positive ones, because they include a depressive position, enslavement to failures and frustration, endless recycling of a bad past, feeling like a passive actor unable to change anything, belief that games are pre-set and that only negative outcomes are possible, which leads to strengthening of maladaptive patterns of thought and behavior, lack of will, withdrawal from life struggles. The outcome is a failure and dissatisfaction with life, which intensifies depressive rumors and leads to an even more negative view of oneself, one's own experience and possible chances in the future.

Key words: time perspective, life satisfaction, socioeconomic status, gender, age.

UVOD

Vremenska perspektiva relativno stabilna usmerenost na prošlost, sadašnjost ili budućnost, utiče na mnoge sfere života, a njeno oblikovanje je pod uticajem niza faktora, od kojih su neki naučeni putem socijalizacije (vrednosti i dominantna verska orijentacija kulture), dok su drugi vezani za samog pojedinca (razvoj karijere, sopstveni uspesi, traumatični događaji, zavisnosti) (Boniwell & Zimbardo, 2004). Prema navedenim autorima, postoji šest dimenzija vremenske perspektive: pozitivna ili negativna orijentacija na prošlost odnosno budućnost i fatalistička ili hedonistička orijentacija na sadašnjost. Oni smatraju da kada dominira jedan vremenski okvir, pojavljuje se pristrasna vremenska perspektiva koja postaje disfunkcionalna. Suprotno tome, uravnotežena vremenska perspektiva daje fleksibilnost za prelazak između različitih vremenskih okvira, u zavisnosti od situacije, naših vrednosti i potreba. Odnos koji osoba ima prema prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, formiran je na osnovu njenih prošlih iskustava, koja želi da sačuva od zaborava ili potisne, na osnovu kojih željno iščekuje buduće događaje ili se boji budućnosti, formira sliku o

sebi i svetu. Naglašena okrenutost ka jednoj vremenskoj perspektivi postaje važna determinanta opažanja, načina mišljenja i zaključivanja, doživljaja sebe i drugih, kao i odluka koje osoba donosi.

Konstrukat zadovoljstva životom predstavlja subjektivnu samoprocenu ličnog blagostanja pojedinca u odnosu na sopstvene kriterijume. Iako kulturološki faktori imaju izvestan uticaj, ti standardi nisu nametnuti i ne dolaze spolja, već ih osoba sama postavlja (Boniwell & Zimbardo, 2004). Stoga se postavlja se pitanje da li subjektivni osećaj zadovoljstva životom zavisi od toga koliko često mislimo na vreme koje je prošlo, na ono u kome živimo ili na ono koje dolazi i kakva osećanja prate ova razmišljanja. Dosadašnja istraživanja su dala nesaglasne rezultate, a uglavnom su se odnosila na ispitivanje povezanosti između vremenskih perspektiva i subjektivne dobrobiti (što je širi pojam u odnosu na zadovoljstvo životom), dok je na ovu konkretnu temu urađen veoma mali broj istraživanja. Ispitivanja drugih istraživača ukazala su na to da socioekonomski status, pol i uzrast takođe u značajnoj meri određuju zadovoljstvo životom, a visina korelacije uglavnom zavisi od delovanja kulturoloških faktora i ekonomske stabilnosti država u kojima su istraživanja rađena. U ovom istraživanju nastojali smo da damo odgovore koji od nabrojanih faktora u Srbiji ponajviše određuje zadovoljstvo životom kod ispitanika mlađe i srednje životne dobi u Srbiji.

Teorijski deo: DIMENZIJE VREMENSKIH PERSPEKTIVA 2016

Negativna prošlost

Podrazumeva pesimističan i odbojan stav prema prošlosti. Budući da je prošlost rekonstruktivne prirode, ovi negativni stavovi mogu biti posledica stvarnih negativnih iskustava ili traumatičnih događaja, ali i negativne rekonstrukcije bezazlenih događaja (Zimbardo & Boyd, 1999). Osobe kod kojih dominira interpretacija života u skladu sa negativnom prošlošću se često sećaju neprijatnih iskustava, teže da ih potisnu, ali se ona vraćaju u vidu ponavljajućih misli, praćenih negativnim emocijama. Istraživanja pokazuju da su osobe kod kojih je izražena ova vremenska perspektiva sklone depresivnosti, anksioznosti, slaboj kontroli impulsa, agresivnosti nižem samopoštovanju (Zimbardo & Boyd, 1999).

Pozitivna prošlost

Ljudi koji razmišljaju i ponašaju se u skladu sa vremenskom perspektivom pozitivne prošlosti su ugodni u društvu, sebe smatraju sretnim, komunikativni, visokog samopoštovanja, emocionalno stabilni, manje skloni depresiji i anksioznosti. Oni se rado prisećaju prošlih iskustava. Zimbardo & Boyd navode da (1999) uspevaju da održe socijalne odnose i prijateljstva jer im je saradnja važnija od takmičenja i ostvarivanja lične koristi.

Fatalistička sadašnjost

Sklonost fatalističkoj sadašnjosti predstavlja pomirenost sa sudbinom i priklanjanje devizi: "sve će se desiti onako kako mora da se desi, ja sam tu nemoćan išta promeniti". Prisutno je verovanje da spoljne sile, kao što su spiritualne ili državne, kontrolišu život (Boniwell & Zimbardo, 2004). U klasičnoj psihologiji, ova

”orijentacija” se zove eksterni lokus kontrole. Suprotno, interni lokus kontrole podrazumeva samodelotvornost i pojedinačnu odgovornost za vlastiti život.

U istraživanjima je pokazano da je ova orijentacija povezana sa emocionalnom labilnošću, niskim samopoštovanjem, sklonošću ka agresiji, depresivnosti i anksioznosti, što predstavlja rezultat osećanja nemoći u upravljanju sopstvenim životom (Zimbardo & Boyd, 1999) reč je o pojedincima koji su nezadovoljni svojim životom i ne veruju da je ikakvo poboljšanje moguće, da se uloženi trud ne isplati, da su igre unapred nameštene i da su one za njih nepovoljne (Nedeljković, 2012).

Hedonistička sadašnjost

Osobe koje razmišljaju i ponašaju se iz perspektive hedonističke sadašnjosti sklone su zloupotrebi psihoaktivnih supstanci, neuroticizmu, slaboj kontroli impulsa, traženju uzbuđenja i rizikovanju. Često su impulsivne, obuzete sadašnjošću i željne stalnog uzbuđenja. Nisu ništa spremne žrtvovati u sadašnjosti za buduće nagrade. Karakteriše ih slaba samokontrola i naglasak na traženju uzbuđenja i noviteta. Maksimalno uživaju u sadašnjem trenutku, ne razmišljajući o posledicama onoga što urade, niti o vlastitoj budućnosti. S druge strane, to mogu biti i komunikativne i druželjubive osobe, kreativne i zadovoljne životom (Boyd & Zimbardo, 2005).

Loša strana ove vremenske perspektive su posledice nepromišljenog ponašanja. Biraju kratkoročne umesto dugoročnih ciljeva, što može biti razlog neuspešnog akademskog funkcionisanja i lošeg snalaženja u sredinama koje su prvenstveno okrenute budućnosti. Sklone su agresivnom ponašanju i kršenju socijalnih konvencija, što ih direktno može odvesti u delikvenciju i kriminal (Nedeljković, 2012).

Pozitivna i negativna orijentacija prema budućnosti

Ljudi koji interpretiraju svoju svakodnevicu i žive u skladu sa vremenskom perspektivom pozitivne budućnosti su socijalno prilagođeni, savesni, imaju dobru kontrolu impulsa, preferiraju stabilnu i predvidljivu okolinu i aktivnosti, te postižu dobre ocene u školi/fakultetu. Reč je o pojedincima sklonim planiranju, kod kojih dominira usmerenost na ciljeve i buduće nagrade. Kod ovih osoba utvrđena je pozitivna povezanost sa savesnošću, preferencijom za konzistentnost i zavisnost od nagrada, sniženim traženjem uzbuđenja i noviteta, a negativna sa ponašanjima koja mogu ugroziti buduće ciljeve, kao što su agresivnost, impulsivnost i preuzimanje rizika. Organizovane su, ambiciozne i spremne žrtvovati trenutne užitke za postizanje svojih ciljeva u budućnosti, imaju dogoročne planove, koje uspešno ostvaruju (Zimbardo & Boyd, 2008). Jedan od njihovih glavnih ciljeva je da povećaju efikasnost i što više urade u što kraćem vremenskom roku (Nedeljković, 2012). Iako se ova orijentacija na prvi pogled čini poželjnom, ljudi okrenuti ka njoj često osećaju pritisak da vreme moraju iskoristiti, minimalizuju potrebu za društvenim kontaktima i nemaju vremena za opuštanje i zabavu (Zimbardo & Boyd, 1999).

Osobe sa negativnim stavom prema budućnosti karakteriše nedostatak vere da će ono što nas čeka biti dobro, lepo i bolje od ovoga što je sada (Kostić i Nedeljković, 2013).

POJAM SREĆE, SUBJEKTIVNE DOBROBITI I ZADOVOLJSTVA

Prema Svetskoj zdravstvenoj organizaciji (WHO), mentalno zdravlje ima četiri domena (emocionalno, socijalno, psihičko i subjektivno blagostanje). Subjektivno blagostanje sastoji se od kognitivne komponente (individualna, pozitivna evaluacija svog života u celini) – zadovoljstva životom, i afektivne – pozitivnih i negativnih emocija (Diener, 2006).

Prilikom samoprocene zadovoljstva životom, osoba upoređuje kvalitet sopstvenog života sa svojim standardima i procenjuje da li je on zadovoljavajući ili nije (Pavot & Diener, 1993). Premda se možda i mogu složiti oko bitnih komponenti "dobrog života" kao što su zdravlje i uspešne veze, pojedinci im pridaju različitu važnost (Diener et al., 1985). Uz jedinstvene kriterijume za "dobar život", osobe mogu imati potpuno različite standarde uspeha u određenim segmentima života (Morrison et al., 2011). Različite kulture imaju različite sisteme vrednosti koji se itekako odražavaju na ponašanje i stavove člana zajednice (porodično vaspitanje, sistem obrazovanja, kodeksi ponašanja). Tako se izgrađuju modeli zadovoljstva sopstvenim životom u svakoj kulturi posebno. Prema tome, na izgradnju modela zadovoljstva životom utiču lične karakteristike osobe, vaspitanje i stečeni sistem vrednosti u okviru kulture kojoj pripada.

Uticaj pola, uzrasta i socioekonomskog statusa na zadovoljstvo životom

Jovanović, Joshanloo (2019) na osnovu rezultata svojih istraživanja zaključuju da između muškaraca i žena postoje statistički značajne razlike u stepenu zadovoljstva vlastitim životom u gotovo svim ispitivanim skupinama, bez obzira na socioekonomski status, nivo obrazovanja i zaposlenost. Međutim, žene nisu zadovoljnije životom i u svim regionalnim skupinama, koje imaju svoje kulturološke specifičnosti (u šest geografskih regija jesu zadovoljnije, u tri regije razlike između polova nisu zabeležene, dok su u oblasti Sahare muškarci zadovoljniji svojim životom, što se objašnjava razlikama u društvenoj moći i pravima). Do veoma sličnih rezultata došli su i Graham & Chattopadhyay (2013), Fortin et al (2015), Inglehart (1990).

Deaton (2007) na osnovu rezultata svojih ispitivanja zaključuje da korelacija između uzrasta i zadovoljstva životom u velikoj meri zavisi od države, odnosno njene političke i ekonomske stabilnosti i finansijske sigurnosti koju može da ponudi svojim građanima, tokom njihovog radnog veka. On je ustanovio da u zemljama bivše SSSR i Istočnoj Evropi zadovoljstvo životom opada sa godinama, dok u razvijenim Zadadnim zemljama stvari stoje drugačije – zadovolstvo životom opada od rane mladosti do 40. godine, a onda raste sve do 70. godine, kada ponovo počinje da opada. Dobijeni rezultat može se objasniti činjenicom da je u razvijenim zemljama većina zaposlenih do 40-ih godina izgradila stabilnu karijeru, finansijski se stabilizovala, zarađuju više nego na početku svog radnog veka, deca više nisu mala i ne zahtevaju neprekidnu negu, što njihov život čini lakšim. Nakon sedamdesete godine, zdravlje je uglavnom lošije nego pre, značajan deo ljudi je ostao bez supružnika, dolazi do gubitka mreže socijalne podrške, što se značajno odražava na opadanje kvaliteta života. Myers (1999) navedeni rezultat objašnjava time što sa rođajem dece kvalitet

partnerskog odnosa slabi, a nakon ulaska dece u tinejdžersko doba, partneri se ponovo zbližavaju zbog sindroma „praznog gnezda”.

Dosadašnje studije su pokazale da socioekonomski status ima veliki uticaj na zadovoljstvo životom, ponajviše na osnovu medijatorskih varijabli, kao što su dobro zdravlje, samopoštovanje, psihološka dobrobit (Smith (2004); Fujishiro, Xu & Gong (2010); Glenn, Taylor & Weaver (1977)). Pošto je većina ovih studija rađena u SAD, nije jasno da li kulturološki faktori koji se odnose na ekonomsku razvijenost države imaju uticaja. To pitanje su pokušala da rasvetle neka novija istraživanja, pa tako Connolly & Seva (2018) zaključuju da socioekonomski status znatno manje određuje kvalitet života u Švedskoj (kolektivistička kultura koja neguje kao primarne vrednosti zajednicu, kooperaciju i jednakost) u odnosu na SAD (tipično individualistička kultura, čije su primarne vrednosti kompeticija i postignuće

PRETHODNA ISTRAŽIVANJA VREMENSKIH PERSPEKTIVA I SUBJEKTIVNE DOBROBITI, ODNOSNO ZADOVOLJSTVA ŽIVOTOM

S obzirom na to da je veoma mali broj istraživanja fokusiran na odnos između vremenskih perspektiva i zadovoljstva životom, razmotrićemo ispitivanja koja se odnose na širi pojam, a to je subjektivna dobrobit. Zbog uticaja vremenskih perspektiva na osećanja, mišljenje, odluke, sliku koju osoba ima o sebi i o svetu, pitanje koje se postavlja je koja vremenska perspektiva najviše doprinosi subjektivnoj dobrobiti. Veliki broj teoretičara i istraživača tvrdi da je pozitivna orijentacija prema budućnosti, koja se najčešće meri količinom planova, angažmana i unapred očekivanim iskustvima, presudna za subjektivnu dobrobit i pozitivno funkcionisanje (Kahana i Kahana, 1983; Kazakina, 1999). Orijehtacija na budućnost povezana je sa višim stepenom percepcije kontrole nad vlastitim životom i pozitivnim emocijama, kao i sa svim aspektima dobrobiti, posebno sa društvenom samoeфикасношću i upornoшću (Zaleski, Cycon & Kurc, 2001). Ali, Boniwell & Zimbardo (2004) upozoravaju na loše strane preterane orijentacije na budućnost, kao što su radoholizam, minimaliziranje potrebe za društvenim kontaktom, premalo vremena za sebe i svoje bližnje, te udaljenost od kulturnih tradicija. Tome u prilog idu i rezultati istraživanja na uzorku studenata koje je pokazalo da nema povezanosti između buduće vremenske perspektive, aspekata dobrobiti i samoaktualizacije (Boniwell et al, 2010). Dakle, i dalje ne postoji jednoznačan odgovor da li je usmerenost na buduću vremensku perspektivu povezana sa višim stepenom dobrobiti.

Sa druge strane, brojna istraživanja povezuju subjektivnu dobrobit i optimizam sa sadašnjom hedonističkom vremenskom perspektivom (npr. Diener i sar., 1985; Lenings, 2000). U prilog tome idu istraživanja koja su potvrdila povezanost između hedonističke orijentacije na sadašnjost i različitih mera dobrobiti, poput sreće, zadovoljstva životom i optimizma. Upravo su suprotni rezultati Willsa i saradnika (2001) kojim je ustanovljena povezanost ove perspektive sa percepcijom manjka kontrole i negativnim emocijama. Dakle, kao i kod odnosa subjektivne dobrobiti i buduće vremenske perspektive, i ovde su rezultati nekonzistentni i nemoguće je doći do jednoznačnog zaključka.

Što se tiče orijentacije na prošlost, Kazakina (1999) je na uzorku starije populacije utvrdila pozitivnu povezanost između prošle pozitivne vremenske perspektive i zadovoljstva životom. Boniwell i saradnici (2010) potvrđuju taj nalaz i dodaju negativnu povezanost prošle negativne vremenske perspektive sa svim aspektima dobrobiti i samoaktualizacijom. Još jedno istraživanje u kome je ispitivana povezanost vremenskih perspektiva i subjektivnog blagostanja kod odraslih osoba, dovelo je do saznanja da su starije odrasle osobe koje su pozitivno orijentisane prema prošlosti i budućnosti, hedonistički ka sadašnjosti, više zadovoljne svojim životom, dok su negativan odnos prema prošlosti i fatalistička orijentacija prema sadašnjosti, uglavnom povezane sa nezadovoljstvom i depresijom (Desmyter, De Raedt, 2012). Do veoma sličnih rezultata došao je i Gao (2011) ispitujući povezanost vremenskih perspektiva i zadovoljstva životom populaciju mladih odraslih. Takođe, isti rezultati dobijeni su u istraživanju adolescenata, u kome je potvrđeno da je subjektivna dobrobit u korelaciji sa sadašnjom hedonističkom, prošlom i budućom pozitivnom orijentacijom (Anić i Osmanović, 2014). Kostić i Nedeljković (2013) su došle do saznanja da je najznačajnija negativna korelacija između subjektivnog blagostanja i negativnog odnosa prema prošlosti, dok su pozitivan stav prema budućnosti i hedonistički stav prema sadašnjosti pozitivno povezani sa doživljajem blagostanja.

ZNAČAJ TEME ISTRAŽIVANJA

Ovo istraživanje bliže objašnjava činioce koji određuju zadovoljstvo životom i otvara mogućnost novih ispitivanja koja će objasniti delovanje kulturoloških, političkih i ekonomskih faktora na njihovu moć predikcije. Prethodni istraživači su ustanovili da je u nekim kulturama socioekonomski status veoma dobar prediktor zadovoljstva životom, a u nekim kulturama je njegova moć predviđanja daleko manja. Takođe, uzrast na jedan način predviđa zadovoljstvo životom u istočno-evropskim zemljama, koje su poslednjih nekoliko decenija prošle kroz veoma težak period tranzicije i u kojima se veći deo stanovništva bori sa egzistencijalnim problemima, a na drugi način u zapadno-evropskim zemljama, koje u svojoj bližoj istoriji nisu imale ovako teške periode i gde uslovi ekonomskog opstanka za većinu ljudi nisu osobito teški. Na koji način pol predviđa zadovoljstvo životom, prema rezultatima dosadašnjih ispitivanja, pretežno zavisi od kulturoloških faktora i pozicije koju žene zauzimaju u toj kulturi.

S druge strane, neka istraživanja rađena u inostranstvu su naglasila kao najznačajnije prediktore zadovoljstva životom pozitivnu buduću, sadašnju ili prošlu vremensku perspektivnu, a neka, kao ispitivanje urađeno u Srbiji (Kostić, Nedeljković, 2013), negativnu orijentaciju na prošlost. Smisao našeg ispitivanja je da potvrdi ili opovrgne prethodna istraživanja rađena u Srbiji i eventualno ponudi objašnjenja različitosti dobijenih rezultata kod nas i u svetu, delovanjem kulturoloških, političkih i ekonomskih faktora, kao i psiholoških mehanizama koji proizilaze iz prethodno nabrojanih činilaca.

METODOLOŠKI DEO

Problem i cilj istraživanja

Osnovni problem istraživanja je ispitivanje odnosa dominantne vremenske perspective, sociodemografskih varijabli i nivoa zadovoljstva životom. Cilj je da ustanovimo mogućnost uspešnog predviđanja zadovoljstva životom na osnovu šest dimenzija vremenske orijentacije (pozitivna prošlost, negativna prošlost, hedonistička sadašnjost, fatalistička sadašnjost, pozitivna budućnost, negativna budućnost), uzrasta, pola i socioekonomskog statusa. Zanima nas koji su najvažniji prediktori zadovoljstva životom, s obzirom na nesaglasne rezultate prethodnih istraživanja (Kahana & Kahana, 1983; Kazakina, 1999; Nedeljković, 2013). Takođe nas zanima na koji način su povezane sociodemografske varijable i vremenske perspective.

Merni instrumenti

Short version of Zimbardo Time Perspective Inventory (ZTPI-short)

Originalni upitnik za merenje vremenske perspective (ZTPI, Zimbardo Time Perspective Inventory, Zimbardo & Boyd, 1999) se sastoji od 56 ajtema, ali je za potrebe ovog istraživanja korišćena skraćena verzija od 18 ajtema, autora Kostal et al (2015). Zadatak ispitanika je da na skali Likertova tipa procene koliko se pojedina tvrdnja odnosi na njih (od 1 –veoma netačno do 5 – veoma tačno). Svaki od ovih 18 ajtema predstavlja jednu od 6 vremenskih perspektiva, tako da svaka supskala sadrži po tri ajtema.

Testirana je pouzdanost kod svih skala primenjenih u istraživanju i pokazalo se da je ona veoma dobra. Kronbah alfa koeficijent koji se odnosi na skalu koja meri zadovoljstvo životom iznosi $\alpha = 0.846$, skalu negativne orijentacije prema prošlosti $\alpha = 0.690$, pozitivne orijentacije prema prošlosti $\alpha = 0.759$, negativne orijentacije prema budućnosti $\alpha = 0.750$, pozitivne orijentacije prema budućnosti ($\alpha = 0.710$), fatalističke orijentacije prema sadašnjosti $\alpha = 0.676$, hedonističke orijentacije $\alpha = 0.647$.

Skala zadovoljstva životom:

(SWLS, Satisfaction With Life Scale; Diener et al, 1985) sastoji se od 5 tvrdnji koje se odnose na zadovoljstvo životom. Ispitanik ima zadatak da označi u kojoj meri se te tvrdnje odnose na njega i njegov život. Ispitanik to označava na skali Likertovog tipa od 1 - u potpunosti se ne slažem do 7- slažem se u potpunosti. Ukupan skor je suma svih ajtemskih skorova. Skala ima veoma dobru unutrašnju konzistenciju ($\alpha = 0.87$) i test–retest pouzdanost ($\alpha = 0.82$).

Sprovođenje istraživanja i karakteristike uzorka

Istraživanje je sprovedeno online, putem društvenih mreža, zbog loše epidemiološke situacije i zabrane okupljanja, tokom avgusta 2020. godine. Ispitanicima su data jasna uputstva i naglašeno je da je tajnost podataka zagarantovana, te da će se isključivo koristiti u naučno-istraživačke svrhe. Uzorak čini 136 ispitanika uzrasta od 18 do 60 godina, (70,5% ženskog i 29,5 % muškog pola). Prosečna starost ispitanika je 32 godine.

Metode obrade podataka

Podaci su obrađeni statističkim paketom SPSS 15.0. Za utvrđivanje povezanosti prediktorskih i kriterijumske varijable, primenjene je multipla linearna i hijerarhijska regresiona analiza.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Opis uzorka

	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>skewness</i>	<i>kurtosis</i>
<i>PP</i>	1,0	5,0	3,78	1,0	- 0,76	-0,86
<i>NP</i>	1,0	5,0	3,39	1,0	-0,52	-0,44
<i>PB</i>	1,0	5,0	3,68	0,8	-0,75	-0,60
<i>NB</i>	1,0	5,0	2,80	1,1	0,95	-0,87
<i>HS</i>	1,0	5,0	3,54	0,8	-0,45	-0,53
<i>FS</i>	1,0	5,0	1,87	0,8	1,11	0,73
<i>ZZ</i>	5,0	7,0	4,25	1,2	-0,13	-0,37

Tabela 1.: karakteristike uzorka

	<i>min</i>	<i>max</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>Pol</i>	1,0	2	1,7	0,45
<i>Uzrast</i>	18	60	32	9,0
<i>Obrazovanje</i>	1,0	3,0	2,45	0,56
<i>SES</i>	1,0	5,0	3,2	0,90

Tabela 2.: karakteristike uzorka s obzirom na sociodemografske varijable

Nijedna od ispitivanih varijabli se ne raspodeljuje po principu normalne raspodele, ali su normalizovane primenom Blumovog logaritma za normalizaciju.

Povezanost vremenskih perspektiva i zadovoljstva životom

	r	P
	<i>Pozitivne vremenske orijentacije</i>	
Pozitivna prošlost	(nije stat. začajno)	/
Hedonistička sadašnjost	-0,323	0,000
Pozitivna budućnost	0,21	0,014
	<i>Negativne vremenske orijentacije</i>	
Negativna prošlost	-0,393	0,000
Fatalistička sadašnjost	0,193	0,024
Negativna budućnost	-0,443	0,000

Tabela 3.: Povezanost vremenskih perspektiva i zadovoljstva životom

Prema rezultatima koje vidimo na tabeli, negativna orijentacija prema prošlosti je negativno korelirana sa zadovoljstvom životom ($r = -0.393$; $p = 0.000$,).

Fatalistička orijentacija je prema rezultatima istraživanja negativno korelirana sa zadovoljstvom životom ($r = -0.323$; $p = 0.000$,).

Hedonistička orijentacija na sadašnjost pozitivno je korelirana sa zadovoljstvom životom ($r = 0.193$; $p = 0.024$).

Vremenska perspektiva budućnosti u našem istraživanju pozitivno korelira sa zadovoljstvom životom ($r = 0.210$; $p = 0.014$),

Negativna orijentacija prema budućnosti negativno korelira sa zadovoljstvom životom ($r = -0.443$ $p = 0.000$,),

Povezanost pola i vremenskih perspektiva							
	Z.Ž.	N.P.	P.P.	F.S.	H.S.	N.B.	P.B.
<i>T</i>	nije	2,15	nije	2,065	nije	2,128	nije.
<i>Df</i>	stat.	134	stat.	134	stat.	134	stat.
<i>P</i>	znač.	0,033	znač.	0,041	znač.	0,034	znač.
<i>M</i>	/	3,1	/	1,66	/	2,5	/
<i>Ž</i>	/	3,5	/	2,0	/	2,9	/

Tabela 4.: Povezanost pola i vremenskih perspektiva

Kao što možemo videti na prikazanoj tabeli, Leveneov test jednakosti varijansi nije statistički značajan ($F = 0.219$, $\text{sig} = 0.641$), kao i T statistik ($t = 1,325$, $\text{df} = 134$; $p = 0.187$) i s obzirom na to možemo da zaključimo da nema statistički značajne razlike između polova u zadovoljstvu životom.

a) postoje statistički značajne razlike između muskaraca i žena u negativnoj orijentaciji na prošlost ($t = 2,153$, $\text{df} = 134$ i $p = 0.033$). Žene imaju u proseku veću vrednost na skali negativne orijentacije na prošlost, $M = 3,5$, dok muskarci imaju nešto (nižu $M = 3.1$).

b) postoje statistički značajne razlike između muskaraca i žena u negativnoj orijentaciji na budućnost - ($t = 2,128$, $\text{df} = 134$ i $p = 0.035$). Žene imaju u proseku veću vrednost na skali negativne orijentacije na budućnost ($M = 2,9$) u odnosu na muškarce koji imaju nižu ($M = 2,5$).

c) postoje statistički značajne razlike između muskaraca i žena u fatalističkoj orijetnaciji prema sadašnjosti - ($t = 2,065$, $\text{df} = 134$ i $p = 0.041$). Žene imaju u proseku izraženiju fatalističku orijentaciju prema sadašnjosti ($M = 2.0$) dok muskarci imaju nešto nižu ($M = 1.66$).

Socioekonomski status							
	Z.Ž.	N.P.	P.P.	F.S.	H.S.	N.B.	P.B.
<i>r</i>	0,378	-0,20	/	-0,226	-0,239	0,26	/
<i>p</i>	0,000	0,018	/	0,008	0,005	0,002	/

5.Tabela: povezanost SES sa vremenskim perspektivama i zadovoljstvom životom

a) Socioekonomski status i zadovoljstvo životom su pozitivno povezani ($r = -0.378$; $p = 0.000$).

b) SES nije u korelaciji sa skalama pozitivna orijentacija na prošlost i pozitivna orijentacija na budućnost.

c) SES je u pozitivnoj korelaciji sa hednističkom orijentacijom ka sadašnjosti ($r = -0.239$; $p = 0.005$) negativnoj sa negativnom orijentacijom ka prošlosti i budućnosti ($r = -0.203$; $\text{sig} = 0.018$), ($r = -0.26$; $p = 0.002$) i fatalističkom orijentacijom u sadašnjosti ($r = -0.226$; $p = 0.008$).

Uzrast	Z.Ž.	N.P.	P.P.	F.S.	H.S.	N.B	P.B.
<i>r</i>	-0,225	/	/	0,274	-0,196	/	0,232
<i>p</i>	0,008	/	/	0,001	0,022	/	0,007

6. Tabela: povezanost uzrasta sa vremenskim perspektivama i zadovoljstvom životom

Model linearne regresije			
<i>R</i>	<i>R</i> ²	<i>F</i>	<i>p</i>
0,6	0,36	6,919	0,000

7. Tabela: pokazatelji ocene regresionog modela i zadovoljstva životom

R^2 je pokazatelj koji nam govori koliko procenta varijanse kriterijuma se može objasniti predloženim modelom prediktora, a u našem istraživanju to je veoma visokih 36%.

	β	<i>t</i>	<i>p</i>
<i>Pol</i>	0,174	2,3	0,023
<i>SES</i>	0,204	2,44	0,016
<i>neg. prošlost</i>	-0,201	-2,206	0,029
<i>fat. sad.</i>	-0,167	-1,992	0,049
<i>neg. bud.</i>	-0,191	-1,890	0,061
			(marginalna značajnost)

8. Tabela: Pokazatelji značajnosti β koeficijenata

Statistički značajni prediktori su: pol ($\beta = 0.174$; $t = 2.309$; $p = 0.023$), SES ($\beta = 0.204$; $t = 2.445$; $p = 0.016$), negativna orijentacija na prošlost ($\beta = -0.201$; $t = -2.206$; $p = 0.029$), fatalistička orijentacija na sadašnjost ($\beta = -0.167$; $t = -1.992$; $p = 0.049$). Pojedinačno gledajući, najjači prediktor zadovoljstva životom je socioekonomski status, a najslabiji fatalistička orijentacija. SES je pozitivno povezan sa zadovoljstvom životom, a negativna procena prošlosti i fatalistička orijentacija negativno. Negativna orijentacija prema budućnosti je marginalno značajna kao prediktor.

Hijerarhijska regresiona analiza

Prvi blok hijerarhijske regresije podrazumeva model 1, u koji su uključene varijable pol i starost. U model 2 hijerarhijske regresije ubačene su i varijable socio-ekonomski status i vremenske orijentacije. Rezultati su pokazali da model 1 objašnjava 5,5%, dok model 2 objašnjava 35,6% varijanse kriterijumske varijable. Kada oduzmemo razliku između modela, možemo zaključiti da vremenske perspektive i socioekonomski status objašnjavaju 30, 1% varijanse kriterijuma.

Oba modela su statistički značajna, prvi na nivou 0,05, a drugi na nivou 0,01. U modelu 1 starost je značajan prediktor i to na nivou 0,05 ($p=0,016$, $t=$). Model 2 nam ukazuje na to da je pol značajan prediktor zadovoljstva životom i to na nivou 0,01 ($p=0,026$), negativna prošlost ($p=0,032$), negativna budućnost ($p=0,039$). Formula na osnovu koje upotrebom prediktorskih varijabli možemo da predvidimo zadovoljstvo životom glasi ovako: $Z\check{Z}=0,418*pol+0,200 SES-0,202*NP-0,216*NB$

	B	t	p
<i>pol</i>	0,194	2,57	0,011
<i>SES</i>	0,184	2,24	0,026
<i>uzrast</i>	/	/	/
<i>neg.pros.</i>	-0,19	- 2,16	0,032
<i>neg. bud.</i>	-0,21	-2,08	0,39
			(marginalna značajnost)

9.Tabela: Pokazatelji značajnosti β koeficijenata u modelu 2 hijerarhijske regresije

The passing of the Law on the Teachers Academy was followed by major reactions in the country, which is why this law is still not functional. The establishment of the Teachers Academy opens the opportunity for the Government to control higher education, and thus to centralize it in its power, which undermines the pedagogical and teaching faculties, while the diploma that is acquired turns into a formality. With the Teachers Academy, the number of students enrolled at the faculties will be reduced, as the number of study years is automatically increased. Because of the above, it would be more acceptable the work of the Academy to be organized by the pedagogical faculties as a type of specialist or postgraduate studies, or to find another form of organization, while the licensing process should go through a special Licensing Board or through the SEC, which will be decided by the MoES.

DISKUSIJA REZULTATA

Negativna i pozitivna orijentacija na prošlost

Rezultati ukazuju na to da su negativni aspekti vremenske orijentacije bolji prediktori zadovoljstva životom od pozitivnih aspekata. Pozitivna orijentacija prema prošlosti ne korelira statistički značajno sa zadovoljstvom životom, što možemo objasniti činjenicom da u nekim slučajevima, zaokupljenost „starim dobrim vremenima” može da slabi adaptivne potencijale u sadašnjosti, odnosno fleksibilno variranje vremenskih perspektiva i oblika ponašanja, s obzirom na zahteve socijalne sredine i lične ciljeve. Poslednjih nekoliko decenija na širem društvenom planu u Srbiji su dogodile su se političke i ekonomske promene koje su narušile sigurnu egzistenciju većine njenih građana. Moguće je da jedan deo ispitanika kroz često

razmišljanje o „starim dobrim vremenima” nastoji da se nesvesno odbrani od slabe prilagođenosti na zahteve koje nameće svakodnevnica. U drugim slučajevima, osoba može fleksibilno varirati vremeske perspektive, prema zahtevima konkretne situacije, uživati u lepim uspomenama na način da na osnovu njih gradi pozitivnu sliku o sebi i o svetu, korisna iskustva iz prošlosti prenosi u sadašnjost i na osnovu njih jača procenu socijalnih situacija i adekvatno donošenje odluka, što će rezultovati većim stepenom zadovoljstva životom. S obzirom na to da se pozitivna orijentacija prema prošlosti može koristiti i na adaptivan i na neadaptivan način, tako da ne vodi dobrobiti pojedinca, nije dobijena statistički značajna korelacija ove varijable sa zadovoljstvom životom. Ovaj rezultat je suprotan nalazima Kazakina (1999) i Bonivel et al (2010).

Istovremeno, negativna orijentacija prema prošlosti je negativno korelirana sa zadovoljstvom životom. Rezultati skreću pažnju na to da uporne depresivne ruminacije koje se odnose na prošlost, sagledavanje prošlosti kao isključivo negativne, a ne kao eventualne šanse za učenje novih mehanizama prevladavanja, boljih socijalnih veština i izbegavanja ranijih grešaka, zaokupljenost gubicima, vodi niskom samopoštovanju i sagledavanju sebe kao neuspešne osobe koja nije znala da iskoristi šanse koje su joj se pružale, te nezadovoljstvu vlastitim životom.

Drugi način negativnog sagledavanja prošlosti je u vidu nepravedne borbe u kojoj karte nisu ravnopravno podeljene, pa pojedinac nije imao šansu da se izbori za ono što želi. U oba slučaja osoba sebe vidi ili kao neuspešnu i nesposobnu, ili kao žrtvu drugih, eventualno neke više sile koja joj nije bila naklonjena. Ovakve depresivne ruminacije ne vode osnaživanju potencijala ličnosti, formiranju zdravih mehanizama suočavanja sa životnim problemima i pozitivnoj slici o sebi i o svetu. Istovremeno, one troše veliku količinu energije, a moguće je i da se samopotkrepljuju time što svaljivanjem odgovornosti za životne neuspehe na druge ili nepravednu višu silu, umanjuju anksioznost i doživljaj lične odgovornosti. Samopotkrepljivanjem ovakvog načina razmišljanja, osoba se vrti u začaranim krugovima, takvim da iznova osuđuje bilo sebe, bilo druge, ili zlu sudbinu. Umesto da ulaže energiju u jačanje socijalnih veština, sticanje uvida u uzroke neuspeha, obrasce ponašanja koji su se ponavljali i vodili negativnom ishodu, ona se miri sa svojom pozicijom i ne preduzima gotovo ništa, što rezultuje nezadovoljstvom vlastitim životom.

Fenomen ruminacije predstavlja skup ponašanja i misaonih obrazaca, koji dovode do pasivnog fokusa pažnje na depresivne simptome (odsustvo motivacije, osećanje manje vrednosti, negativne misli, besperspektivnost, neuspeh i sl.), tako da osoba nije u stanju da se fokusira na potencijalno adaptivne reakcije na negativna osećanja (anagažovanje u rešavanju problema), što posledično vodi održanju depresivnih simptoma, pojačavanju maladaptivnih obrazaca mišljenja o stresnim događajima, vlastitom selfu, budućem ponašanju. Empirijske studije pokazale su da ruminacija dovodi do pojačavanja negativnog afekta i depresivnih simptoma, sklonosti ka negativnom mišljenju, smanjenoj sposobnosti rešavanja problema, sniženoj motivaciji, inhibiciji instrumentalnog ponašanja, narušenoj koncentraciji (Mišić, 2015), samim tim do neefikasnosti u savladavanju životnih teškoća, neuspehu u ostvarenju ciljeva, što dovodi do nezadovoljstva vlastitim životom. S druge strane, umor, iscrpljenost, zaboravljanje, koji su česti pratioci depresije i negativne slike o

sebi, na isti način umanjuju adaptivne potencijale ličnosti i dovode do nezadovoljstva životom.

Dobijeni rezultat je saglasan sa nalazima drugih istraživača. Tako Carelli et al (2011) navodi da se osobe sa visokim rezultatima na subskali negativne prošlosti nerado sećaju prošlih iskustava, a sklone su depresiji, anksioznosti i niskom samopoštovanju.

Fatalistička vremenska perspektiva

Fatalistička orijentacija je prema rezultatima linerane regresije negativno korelirana sa zadovoljstvom životom. Ova vremenska perspektiva i sagledavanje svoje životne pozicije kao unapred određene delovanjem mističnih sila, predstavlja u jednu ruku odbrambeni mehanizam na osnovu kog osoba nastoji da sačuva samopoštovanje i izbegne odgovornost za životne neuspehe. Ono što predstavlja problem je činjenica da sagledavanje vlastite budućnosti kao unapred određene, eliminiše viđenje sebe kao aktivnog kreatora svoje budućnosti. Osoba sa fatalističkom vremenskom orijentacijom neće se mnogo truditi da vlastitim snagama i učenjem iz prethodnih grešaka sebe poboljša i ostvari želje koliko joj to mogućnosti dozvoljavaju, pa će zbog slabog ulaganja truda i rezultat biti slab. Uslediće novi životni neuspesi i nezadovoljstvo životom, za koje će opet biti optužena neka viša sila i unapred predodređena sudbina. Nema unutrašnjeg lokusa kontrole koji bi omogućio osobi da sebe sagledava kao kompetentnu da savlada životne prepreke. Rezultat spoljašnjeg lokusa kontrole je osećanje neefikasnosti i nemogućnosti upravljanja vlastitim životom, što jača depresivnu poziciju, sagledavanje sebe kao nesposobnog, sveta kao nepredvidljivog, životnih problema kao nesavladivih, što vodi životnom nezadovoljstvu.

Najveći rizik koji nosi fatalistička vremenska orijentacija je formiranje trajnog atribucionog stila, što podrazumeva generalizovanu sklonost da se uzroci događaja tumače na određen način (prema Jerković, Gavrilov, 1997). U konkretnom slučaju, uzroci događaja su eksterni (izvan osobe) i nekontrolabilni (Weiner, 1982). Osoba koja usvaja ovu perspektivu jača poziciju naučene bespomoćnosti, tako što sve manje fleksibilno prilagođava svoje ponašanje aktuelnoj situaciji, kako bi usledio pozitivan ishod. Uverena da njena budućnost ne zavisi od nje same, već od sudbine, Boga ili sreće, ne preduzima aktivan napor da nauči što fleksibilnije oblike ponašanja koji će joj omogućiti da ostvari svoje ciljeve.

Fatalističku vremensku orijentaciju ponajviše je ispitivala socijalna psihologija, ali se ovom temom sve više bave i klinički psiholozi u svrhu dijagnostike i psihoterapije (Jerković, Gavrilov, 1997). Iz tog razloga, u sklopu dijagnostičke procedure zadaju se instrumenti koji registruju dimenzije i nivoe atribucije, koji se itekako mogu odraziti na simptome depresije i anksioznosti koji vode životnom nezadovoljstvu. Važno je uzeti u obzir klijentovo viđenje uzroka njegovih problema, odnosno u kojoj meri vidi sebe kao aktera u životnim događajima i kreiranju svoje budućnosti, a u kojoj meri u tome odlučuju sudbina, Bog, zla sreća, porodično prokletstvo i druge mistične sile. Klijent koji vidi kao uzrok svojih tegoba neadekvatno razmišljanje, izvođenje zaključaka o sebi kao nesposobnom na iracionalan način, neadekvatan životni stil ili loše socijalne veštine, ima mnogo više prostora za napredovanje u psihoterapiji od klijenta koji uzrokom svojih tegoba i

životnog nezadovoljstva smatra biološki determinizam, spiritualne faktore ili lošu sreću. Važno je da psihoterapeut uvazi klijentovo viđenje nastanka i održanja problema koji vode životnom nezadovoljstvu, (jer će u suprotnom doći do otpora i demotivisanosti), uporedi sa svojim viđenjem klijentovog problema i otvori mogućnost eventualno drugačijeg sagledavanja razloga njegovih tegoba, a potom sa tim uskladi psihoterapijsku proceduru (prema Jerković, Gavrilov, 1997).

Negativna orijentacija prema budućnosti

Negativna orijentacija prema budućnosti negativno korelira sa zadovoljstvom životom ($r = -0.443$ $p = 0.000$), što možemo da objasnimo fenomenom depresivne ruminacije: fokusirajući se na simptome depresije (kao što su: potištenost, odsustvo motivacije, osećanje manje vrednosti, predviđanje budućnosti kao negativne, očekivanje ponovnih neuspeha i sl.), osoba nije u stanju da se fokusira na potencijalno adaptivne reakcije (uviđanje ranijih grešaka, fleksibilna promena obrazaca ponašanja, s obzirom na situaciju u kojoj se nalazi), što posledično vodi održanju depresivnih simptoma, pojačavanju maladaptivnih obrazaca mišljenja i ponašanja, smanjenoj sposobnosti prilagođavanja, narušenoj koncentraciji, neefikasnosti u savladavanju životnih teškoća, što vodi nezadovoljstvu vlastitim životom.

Pol

Na našem uzorku ispitanika žene su sklonije negativnom sagledavanju prošlosti i budućnosti i fatalističkoj vremenskoj perspektivi, što je u skladu sa brojnim drugim istraživanjima koja su potvrdila da su žene sklonije depresivnim i anksioznim smetnjama i generalno internalizujućim poremećajima (Rozenfeld & Smith, 2010). Sve navedene vremenske perspektive blisko su povezane sa depresivnim crtama ličnosti (zaokupljenost prošlošću, propuštenim šansama i životnim neuspesima, nedostatak životnog optimizma i strah od neizvesne budućnosti, nedostatak unutrašnjeg lokusa kontrole i doživljaj sebe kao nebitnog aktera u životnim događajima i kreiranju vlastite budućnosti).

Wyman et al. (1993) na osnovu rezultata svojih istraživanja zaključuje da ispitanici muškog pola imaju izraženija pozitivna očekivanja koja se odnose na budućnost u odnosu na ispitanike ženskog pola. Neki istraživači nisu ustanovili polne razlike koje se odnose na vremenske perspektive (Bowles, 1999; McCabe & Barnett, 2000).

Rezultati istraživanja ukazuju na to da su žene sklonije internalizujućim poremećajima (prema Rosenfeld & Smith 2010), što teoretičari i istraživači uglavnom objašnjavaju postupcima u socijalizaciji koji devojkama uskraćuju doživljaj nezavisnosti, agilnosti, inicijative i inhibiraju izražavanje nezadovoljstva i agresivnosti, delovanjem bioloških činilaca, kao i neravnopravnom podelom moći u društvu. Povećana depresivnost kod žena podrazumeva izraženo osećanje tuge i gubitka, depresivne ruminacije, osećanje krivice i samooptuživanje, doživljaj da su nemoćne da poprave situaciju (Rosenfeld & Smith, 2010), što je blisko povezano sa negativnom orijentacijom prema prošlosti i budućnosti i nedostatkom internog lokusa kontrole (što je suština fatalističke orijentacije prema sadašnjosti).

Rezultati ispitivanja su pokazali da je pol u našoj kulturi važan prediktor zadovoljstva životom i da su žene značajno zadovoljnije istim u odnosu na muškarce, uprkos izraženijoj depresivnoj poziciji koja se očitava kroz sva tri oblika negativne

vremenske orijentacije. To možemo da objasnimo delovanjem kulturoloških faktora koji nalažu da je uloga žene da pre svega bude lepa i dobra majka, a relativno slab socio-ekonomski status ih u ovim ulogama ne ometa mnogo, što se odražava i na zadovoljstvo životom. S druge strane, muškarci izražavaju značajno veće nezadovoljstvo životom jer je njihova primarna tradicionalna uloga ekonomsko obezbeđivanje porodice, u čemu ih loš socioekonomski status itekako ometa. Mediji podstiču vrednosni sistem takav da se devojka ceni po atraktivnosti, a muškarac po finansijskom statusu, pa je moguće da muškarci pod ovakvim uticajima formiraju idealni self koji je svega zasnovan na materijalnim vrednostima.

Uzrast

Rezultati istraživanja su pokazali da stariji ispitanici imaju pozitivnu orijentaciju prema budućnosti, što je može biti rezultat očekivanog osamostaljivanja dece i skorog odlaska u penziju, koja će im omogućiti više slobodnog vremena i manje briga koja se odnose na radni i finansijski status. Stariji ispitanici u manjoj meri ispoljavaju hedonističku životnu orijentaciju, što je verovatno rezultat brige i odricanja radi dobrobiti vlastite dece. Više su skloni fatalističkoj vremenskoj perspektivi, koja kao što smo već napomenuli, može predstavljati i odbrambeni mehanizam koji štiti samopoštovanje od eventualne odgovornosti za životne neuspehe. Ukratko, rezultati ispitivanja koja se odnose na povezanost između vremenskih perspektiva i uzrasta nisu saglasni. Neka istraživanja podržavaju razvojnu perspektivu koja sugerise da se mladi ljudi u većoj meri fokusiraju na budućnost, a znatno manje na prošlost i sadašnjost (Greene, 1986), dok druga ukazuju na to da se mladi ispitanici u većoj meri fokusiraju na sadašnjost u odnosu na prošlost ili budućnost (Bowles, 1999; Tismar, 1987). Nasuprot razvojnoj perspektivi mnogih teoretičara, neka istraživanja ukazuju da prošla i buduća vremenska orijentacija nisu povezane sa uzrastom (Anderssen et al., 1992). Metaanalitička studija uređena na uzorku od 29815 ispitanika, uzrasta od 13 do 75 godina, pokazala je da je negativna orijentacija prema prošlosti i hedonistička prema sadašnjosti negativno povezana sa uzrastom (Laureiro-Martinez, Trujillo, Unda, 2017).

Rezultati i linearne regresije su pokazali da uzrast nije statistički značajno povezan sa zadovoljstvom životom, dok je u prvom modelu hijerarhijske regresije povezanost značajna na nivou 0,05. Stariji ispitanici su manje zadovoljni životom u odnosu na mlađe, što možemo objasniti činjenicom da su nosili teret brojnih životnih problema i obaveza, staranje o potomcima, brigu o finansijama, često (zbog loših okolnosti na širem društvenom planu) nisu ispunili svoja životna očekivanja, dok su mladi ljudi u manjoj meri bili opterećeni problemima i budućnost im tek predstoji. Veoma sličan nalaz je dobijen i u drugim istočno-evropskim zemljama koje su takođe prošle kroz veoma težak period tranzicije (Deaton, 2007). Nasuprot razvijenim zapadnim zemljama u kojima zadovoljstvo ispitanika vlastitim životom raste u periodu između 40 -70 godine (Deaton, 2007), kada su u usponu karijere, zarađuju više nego u mladosti, formirali su se profesionalno, možda i otplatili kredite, u Srbiji (kao i u drugim istočno-evropskim zemljama) to, na žalost, nije slučaj. Položaj radnika je veoma loš, visoka je stopa nezaposlenosti, a sa godinama je finansijski i radni status sve neizvesniji. Otuda nailazimo na činjenicu da su stariji ispitanici u našem uzorku nisu značajno zadovoljniji svojim životom u odnosu na mlađe.

Socioekonomski status

Socioekonomski status se na osnovu rezultata našeg istraživanja pokazao kao relevantan prediktor zadovoljstva životom. Ovakav rezultat možemo da objasnimo činjenicom da živimo u kulturi koja je pretežno orijentisana na materijalističke vrednosti i statusne simbole kao pokazatelje životnog uspeha. S druge strane, bolji socioekonomski status čini da se osoba oseća sigurnije, drugi životni problemi se zahvaljujući finansijskim resursima lakše rešavaju.

Socioekonomski status je pozitivno koreliran sa hedonističkom orijentacijom, što možemo da objasnimo činjenicom da finansijski resursi omogućavaju lagodan i bezbrižan život, odnosno prepuštanje životnim zadovoljstvima. On doprinosi doživljaju internog lokusa kontrole - osoba sebe doživljava kao aktivnog aktera koji resursima koje poseduje može da ostvari značajan deo svojih želja. Ovaj doživljaj moći i kontrole umanjuje fatalističku orijentaciju, koja podrazumeva eksterni lokus kontrole i doživljaj događaja kao nekontrolabilnih. Osobe sa višim socioekonomskim statusom prošlost sagledavaju kao pozitivniju, što može biti rezultat činjenice da su i u prošlosti raspolagali značajnim materijalnim resursima i društvenim statusom koji im je omogućavao privilegije, a sve i da nisu, zahvaljujući sadašnjim resursima, zaokupljeni su dostupnim zadovoljstvima i nisu opterećeni razmišljanjem o prošlosti, neuspesima i propuštenim šansama.

Zanimljivo je da nema statistički značajne povezanosti između socioekonomskog statusa ispitanika i pozitivne vremenske orijentacije koja se odnosi na budućnost. To možemo objasniti činjenicom da ekonomska kriza izazvana lošom epidemiološkom situacijom čini da se i osobe sa stabilnim finansijskim statusom ne vide budućnost kao naručito svetlu, već pre kao neizvesnu.

Praktične implikacije rezultata istraživanja

Proučavanje uloge vremenskih perspektiva u objašnjenju mogućih individualnih razlika u zadovoljstvu životom ima važne praktične implikacije. Ovo se, pre svega, odnosi na mogućnost razvijanja sistematskog i efikasnog programa za jačanje pozitivne orijentacije ka budućnosti i prošlosti, umereno hedonističke prema sadašnjosti, a slabljenje naglašeno fatalističkog odnosa prema sadašnjosti, negativnog odnosa prema prošlosti i prema budućnosti. Beskrajno recikliranje loše prošlosti, stalno prebacivanje sebi zbog neiskorišćenih šansi i loših izbora, vodi niskom samopoštovanju, naučenoj bespomocnosti, osećanju besmisla i bezvoljnosti, što vrlo verovatno ima uticaj na slabljenje unutrašnjeg lokusa kontrole i jačanje fatalističke orijentacije prema sadašnjosti, kao i negativne prema budućnosti. Drugim rečima, sve tri navedene orijentacije podrazumevaju jačanje depresivne pozicije (ja sam loš, drugi su loši i nemam čemu da se nadam u budućnosti) i slabe adaptivne potencijale ličnosti, odnosno prilagođenost konkretnoj situaciji i zahtevima sredine, što posledično vodi neostvarenju ciljeva i nezadovoljstvu životom. Mnogi pravci u psihoterapiji, pogotovo kognitivno-bihevioralna, uzimaju u obzir sve zamke koje stoje iza nefleksibilne zaokupljenosti nekim vremenskim orijentacijama i načine na koji one doprinose jačanju depresivnih i anksioznih simptoma. Međutim, neophodno je kroz vaspitanje i obrazovanje dece blagovremeno jačati balansiranu vremensku orijentaciju, pre nego što se izgradi rigidna okrenutost jednoj vremenskoj perspektivi.

Mlada osoba koja je naučila da bira u tom momentu najkorisniju vremensku usmerenost i prilagođava je zadatku, situaciji, svojoj potrebi, pri čemu je u stanju da se odrekne do tada dominantne, ali neefikasne, orijentacije – shvatiće da vreme počinje da „radi za nju”, njen napredak, skladne odnose, samopoštovanje i kvalitet celokupnog života (prema Kostić, 2019).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Više teoretičara i istraživača tvrdi da je pozitivna orijentacija na budućnost presudna za subjektivnu dobrobit i pozitivno funkcionisanje (Kahana & Kahana, 1983; Kazakina, 1999). Nasuprot tome, rezultati regresione analize u našem istraživanju ukazuju na to da su negativni aspekti vremenske orijentacije bolji prediktori zadovoljstva životom od pozitivnih aspekata, slično rezultatima do kojih su došle Kostić i Nedeljković (2013). Drugim rečima, negativna orijentacija na prošlost i fatalistička orijentacija na sadašnjost se veoma loše odražavaju na zadovoljstvo životom jer generalno podrazumevaju depresivnu poziciju (doživljaj da osoba nije aktivan kreator svoje budućnosti, da zavisi od faktora koji nisu u njenoj moći; zaokupljenost razmišljanjima o prošlosti, neuspesima, propuštenim šansama; pesimističan i odbojan stav prema prošlosti, koja može biti ispunjena zaista traumatičnim događajima, ali doživljaj prošlih događaja može biti i negativna rekonstrukcija bezazlenih događaja). Ovakvo robovanje neuspesima i frustraciji, beskrajno recikliranje loše prošlosti, doživljaj sebe kao pasivnog aktera koji je nemoćan da bilo šta promeni, uverenje da se uloženi trud ne isplati, da su igre unapred nameštene i da su mogući samo negativni ishodi, oduzima energiju, vodi pojačavanju maladaptivnih obrazaca mišljenja i ponašanja, nedostatku volje, povlačenju iz životnih borbi (učenjem reakcije izbegavanja ovakvo ponašanje biva sve učestalije), narušenoj koncentraciji. Ishod je neefikasnost u savladavanju životnih teškoća, neuspeh u ostvarenju ciljeva i nezadovoljstvo vlastitim životom, što pojačava depresivne ruminacije i vodi još negativnijem sagledavanju sebe, vlastitog iskustva i eventualnih životnih šansi u budućnosti.

S obzirom na to da pozitivni aspekti vremenske orijentacije nisu naročito dobri prediktori zadovoljstva životom, stiče se utisak da i oni koji su svojim životom zadovoljni, i oni koji nisu, ne vide budućnost kao naročito svetlu. Moguće je da na to utiče ekonomska kriza koja je izazvana dugotrajno lošom epidemiološkom situacijom, iz koje je proistekla i visoka stopa nezaposlenosti i nesigurnost radnog statusa. Nevezano za to koliko su svojim životom zadovoljni, ispitanici su rezervisani kada je reč o njihovom viđenju perspektive koja im se nudi u budućnosti. Svesni su da ekonomska kriza može da se produbi i dovede do gubitka posla i egzistencijalne nesigurnosti.

Još jedan zanimljiv nalaz istraživanja je da socioekonomski status predstavlja jedan od najjačih prediktora zadovoljstva životom, što ukazuje na to da egzistencijalni problemi ispitanika iz našeg uzorka u velikoj meri umanjuju zadovoljstvo životom. S druge strane, moguće je da individualistička kultura u kojoj se pojedinac formira kao ličnost, a koja neguje izrazito materijalističke vrednosti, utiče na formiranje idealnog selfa takvog da je vrednosni sistem uglavnom baziran na posedovanju materijalnih

dobara i društvene moći. Naredna istraživanja u ovoj oblasti bi mogla da idu u tom pravcu, sa ciljem da ispituju uticaj odlika kulture na povezanost između vremenskih orijentacija i zadovoljstva životom. Takođe, ekonomska razvijenost i stabilnost pojedinih država je verovatno značajan činilac koji određuje najznačajnije prediktore zadovoljstva životom, kao i povezanost ove varijable sa vremenskim perspektivama.

LITERATURA

1. Anderssen, E. C., Myburgh, C. P. H., van Zyl, M. A. & Wiid, A. J. B. (1992). A differential analysis of time-use attitudes of high school students. *Adolescence*, 27 (105), 64–72.
2. Anić, P. i Osmanović, N. (2014). *Vremenske perspective i subjektivna dobrobit srednjoškolaca*. Beograd: Napredak
3. Baltes, P.B., Mayer, K.U.(1999) *The Berlin aging study: Aging from 70 to 100*.Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press [Google Scholar]
4. Boniwell, I. & Zimbardo, P. G. (2004). Balancing time perspective in pursuit of optimal functioning. U: P.A. Linley i S. Joseph (Eds.), *Positive Psychology in Practice* (p. 165-178). New Jersey: John Wiley i Sons.
5. Boniwell, I., Osin, E., Linley, P. A., & Ivanchenko, G. V. (2010). A question of balance: Time perspective and well-being in British and Russian sample. *The Journal of Positive Psychology*, 5(1), 24–40.
6. Bowles, T. (1999). Focusing on time orientation to explain adolescent self-concept and academic achievement: Part II. Testing a model. *Journal of Applied Health Behavior*, 1, 1–8.
7. Carelli, Maria & Wiberg, Britt & Wiberg, Marie. (2011). Development and Construct Validation of the Swedish Zimbardo Time Perspective Inventory. *European Journal of Psychological Assessment*. 27. 220-227.
8. Connolly F.F., Seva, I.J. (2018). Social Status and Life Satisfaction in Context : a Comparison between Sweden and USA. *The International Journal of Wellbeing*, 8 (2)
9. Deaton A. (2007). Income, aging, health and well-being around the world: Evidence from the Gallup World Poll. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research (Working Paper No. 13317) [Google Scholar]
10. Desmyter, F. & De Raedt, R. (2012). The relationship between time perspective and subjectivewell-being of older adults. *Psychologica Belgica*, 52(1), 19-38.
11. Diener, E. (2006). Guidelines for national indicators of subjective well-being and ill-being. *Applied Research in Quality of Life*, 1, 151-157.
12. Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale.
13. *Environmental Medicine*. doi:10.1136/oem.2010.055582.
14. Fortin, N., Helliwell, J. F., & Wang, S. (2015). How does subjective well-being vary around the world by gender and age? In J. Helliwell, R. Layard, & J. Sachs (Eds.), *World happiness report* (pp. 42–75). New York, NY: Earth Institute, Columbia University.
16. Fujishiro, K., Diez Roux, A. V., Landsbergis, P., Baron, S., Barr, R. G., Kaufman, J., et al.
17. (2010). Associations of occupation, job control, job demands, and intima-media thickness: The Multi-Ethnic Study of Atherosclerosis (MESA). *Occupational & Environmental Medicine*. doi:10.1136/oem.2010.055582.

18. Gao, Y.J. (2011). Time perspective and life satisfaction among young adults in Taiwan. *Social Behavior and Personality: An international journal*, 39(6), 729-736.
19. Glenn, N. D., Taylor, P. A., & Weaver, C. N. (1977). Age and job satisfaction among males and females: A multivariate, multisurvey study. *Journal of Applied Psychology*, 62(2), 189–193. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.62.2.189>
20. Graham, C., Chattopadhyay, S. (2013). Gender and well-being around the world. *Int. J. of Happiness and Development*. 1. 10.1504/IJHD.2013.055648.
21. Greene, A. L. (1986). Future-time perspective in adolescence: The present of things future revisited. *Journal of Youth and Adolescence*, 15, 99–113.
22. Holman, E. A. & Zimbardo, P. G. (2009). The social language of time: The time perspective–social network connection. *Basic and Applied Social Psychology*, 31(2), 136–147. <https://doi.org/10.1080/01973530902880415>
23. Inglehart, R. (2018). Culture Shift in Advanced Industrial Society. 10.2307/j.ctv346rbz.
24. Jerković, I., Gavrilov, V. (1997). Nivoi kauzalnih atribucija. *Psihologija*, 4, 379-39
25. Joshanloo, M., Jovanović, V., Taylor, T. (2019). A multidimensional understanding of prosperity and well-being at country level: data-driven explorations. *PLoS One*. 2019; 14(10):e0223221. doi:10.1371/journal.pone.0223221 [Europe PMC free article] [Abstract] [CrossRef] [Google Scholar]
26. Kahana, E. & Kahana, B. (1983). Environmental continuity, discontinuity, futurity, and adaptation of the aged. U G. Rowles i R. Ohta (Eds.), *Aging and Milieu: Environmental Perspectives on Growing Old* (p. 205-228). New York: Academic Press, Inc.
27. Kazakina, E. (1999). Time Perspective of Older Adults: Relationships to Attachment Style, Psychological Well-Being and Psychological Distress, Columbia University.
28. Kostal, J. , Klicperova-Baker, M., Lukavska, K., Lukavsky, J. (2015). Short version of Zimbardo time Perspective Inventory (ZTPI-short) with and without future negative scale, verified on nacional representative samples. *Sage Journals*, Volume 25, issue 2, page (s), 169-192
29. Kostić, A. (2019). Vremenska perspektiva i samokontrola kod maturanata. *Teme*, XLIII br.1, 275-219. Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, Niš.
30. Kostić, A., Nedeljkovic, J. (2013). Studije vremenskih perspektiva u Srbiji. *Punta: Niš*
31. Laureiro-Martinez, D., Trujillo, C.A. & Unda, J. (2017). Time Perspective and Age: A Review of Age Associated Differences. *Front. Psychol.* 8:101. doi: 10.3389/fpsyg.2017.00101
32. Lennings, C. J. (2000). Optimism, satisfaction and time perspective in the elderly. *Int. J. Aging Hum. Dev.* 51, 167–181. doi: 10.2190/06gk-wher-37xc-btry
33. McCabe, K.M. & Barnett, D. (2000). The Relation Between Familial Factors and the Future Orientation of Urban, African American Sixth Graders. *Journal of Child and Family Studies* 9, 491–508
34. Mišić, V. (2015). Empirijska provera konstruktne valjanosti i prediktivne vrednosti skale ruminativnog stila mišljenja. *Doktorski rad odbranjen na Filozofskom fakultetu u Beogradu*
35. Morrison, M., Tay, L. & Diener, E. (2011). Subjective well-being and national satisfaction: Findings from a worldwide survey. *Psychological Science*, 22(2), 166-171
36. Myers, D. G. (1999). Close relationships and quality of life. In D. Kahneman, E. Diener, & N. Schwarz (Eds.), *Well-being: The foundations of hedonic psychology* (p. 374–391). Russell Sage Foundation.
37. Nedeljković, J. (2012). Integrativni model psiholoških prediktora akademske neefikasnosti. (doktorska disertacija). Niš: Filozofski fakultet

38. Pavot, W. & Diener, E. (1993). The affective and cognitive context of self-reported measures of subjective well-being. *Social Indicators Research*, 28, 1-20.
39. Pavot, W. & Diener, E. (2008). The Satisfaction With Life Scale and the emerging construct of life satisfaction. *The Journal of Positive Psychology*, 3(2), 137–152
40. Rosenfield, S., & Smith, D. (2010). Gender and mental health: Do men and women have different amounts or types of problems? In T. L. Scheid & T. N. Brown (Eds.), *A handbook for the study of mental health: Social contexts, theories, and systems* (p. 256–267). Cambridge University Press.
41. Smith, N., Young, A., & Lee, C. (2004). Optimism, Health-related Hardiness and Well-being among Older Australian Women. *Journal of Health Psychology*, 9(6), 741–752. <https://doi.org/10.1177/1359105304045373>
42. Tismar, K. G. (1987). Psychological aspects of temporal dominance during adolescence. *Psychological Reports*, 61, 647–654. doi:10.2466/pr0.1987.61.2.647.
43. Weiner, B. (1982). *An Attribution Theory of Motivation and Emotion*. Series in Clinical & Community Psychology: Achievement, Stress, & Anxiety.
44. Wills, T. A., Sandy, J. M. and Yaeger, A. M. (2001). Time Perspective and Early-onset Substance Use: A Model Based on Stress Coping Theory, *Psychology of Addictive Behaviours* 15(2): 118–25.
45. Wyman, P.A, Cowen, E.L., Work, W.C., Parker, G.R. (1991). Developmental and family milieu interview correlates of resilience in urban children who have experienced major life stress. *American Journal of Community Psychology*.19:405 426. [PubMed] [Google Scholar]
46. Zimbardo, P. G. & Boyd, J. N. (1999). Putting Time in Perspective: A Valid, Reliable Individual- Differences Metric. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(6), 1271-1288.
47. Zaleski, Z., Cycon, A. & Kurc, A. (2001). Future time perspective and subjective well-being in adolescent samples. U: P. Schmuck i K.M. Sheldon (ur.), *Life goals and well-being: Towards a positive psychology of human striving* (str. 58-67).
48. Zimbardo, P. G. & Boyd, J. N. (2008). *The Time Paradox. The New Psychology of Time that Will Change Your Life*, Free Press, Simon & Schuster, Inc.

RESUME

The problem of this research is to examine the relationship between dominant time perspectives, sociodemographic variables and life satisfaction. The aim of this research is to examine the possibility of successfully predicting life satisfaction by six dimensions of time orientation (positive past, negative past, hedonistic present, fatalistic present, positive future, negative future), gender, age and socioeconomic status. The sample included 136 respondents aged 18 to 60 years. The dimensions of the time perspective were operationalised by short version of Zimbardo's 18-item questionnaire. The construct of life satisfaction is operationalised by a scale whose authors are Diener et al. (1985). The assumed model, which includes six dimensions of time perspective, gender, age, and socioeconomic status, can explain 36% of the variance in life satisfaction. According to the results of the research, socioeconomic status, negative orientation towards the past, gender, fatalistic orientation towards the present and negative orientation towards future significantly contribute to the explanation of the variance of life satisfaction. Negative aspects of time orientation

are (according to the research results) better predictors of life satisfaction than positive ones, because they include a depressive position, enslavement to failures and frustration, endless recycling of a bad past, feeling like a passive actor unable to change anything, belief that games are pre-set and that only negative outcomes are possible, which leads to strengthening of maladaptive patterns of thought and behavior, lack of will, withdrawal from life struggles. The outcome is a failure and dissatisfaction with life, which intensifies depressive rumors and leads to an even more negative view of oneself, one's own experience and possible chances in the future.